

## ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՏԱՐԱԾԱԳՈՏԻՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

### *Տրապիզոնի գավառի (սանջակի) կազմավորումը*

Օսմանյան կայսրությունն իր գաղափարաբանությամբ, ներքին կառուցվածքով և սոցիալ-տնտեսական համակարգով իսլամական երկիր էր, որն ի սկզբանե դարձավ քրիստոնեությանը հակոտնյա մի աշխարհ<sup>1</sup>: 16-րդ դարի սկզբին սուլթան Սելիմ Առաջինը Եգիպտոսը գրավելուց հետո յուրացրեց խալիֆի տիտղոսը, Կ. Պոլիսը հայտարարեց խալիֆի նստավայր՝ դրանով իսկ մեծացնելով կայսրության ազդեցությունն իսլամական աշխարհի վրա: Այնուհետև նրան հաջորդող սուլթանները ևս համարվում էին բոլոր մահմեդականների կրոնապետ<sup>2</sup>:

16-17-րդ դարերում Օսմանյան հսկայածավալ տերության մեջ հպատակ բնակչության մեծամասնությունը կազմում էին քրիստոնյաները: Ջավթված տարածքներում ժողովրդագրական պատկերը վերածնելու նպատակով օսմանյան իշխանությունները մշակել էին պետական կառավարման այնպիսի ամբողջական համակարգ, որի բուն նպատակը կայսրությանն օսմանա-մուսուլմանական բնույթ հաղորդելն էր, այլ կերպ ասած՝ նոր գրավված տարածքների մահմեդականացումը: Այդ համակարգի բաղադրիչներից էր վարչական բաժանումների քաղաքականությունը:

Օսմանյան կայսրության վարչական բաժանումների ամենահին ցուցակները համարվում են XVI դարի վերջին և XVII դարի սկզբներին կազմված Այնի Ալի Էֆենդիի «Օրենքների գրքույկները», ո-

<sup>1</sup> Бродел Ф., Время мира, материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв., т. 3, Москва, "Прогресс", 1992, с.480-486.

<sup>2</sup> Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, II Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1998, s. 292, 306.

րոնք առաջին անգամ հրատարակել է Մ. Բելինը<sup>3</sup>: 1960թ. արևելագետ Ա. Սաֆրաստյանը, համեմատական քննության ենթարկելով օսմանյան *դեֆթերիանեի* պետի՝ Այնի Ալի Էֆենդիի «Օրենքների գրքույկներն» ու Ֆերիդուն Բեյի «Սուլթանական գրությունները», ներկայացրել է XVII դարում կայսրության վարչական բաժանումները<sup>4</sup>: Հ. Անասյանն իր «XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում» մենագրության մեջ հիմք ընդունելով XVII դարի ֆրանսիացի հեղինակ Փ. Ռայկոտի ուսումնասիրությունը՝ այլ աղբյուրների համադրությամբ, անդրադարձել է նույն դարի երկրորդ կեսին Օսմանյան կայսրության կազմում Արևմտյան Հայաստանի գավառների վարչական վիճակին<sup>5</sup>: Վարչական բաժանումների մասին արժեքավոր աղբյուր է նաև ռուս արևելագետ Ա. Տվերիտինովայի հրատարակած և ծանոթագրած XVII դարի թուրք հեղինակ Քոչի Բեյի<sup>6</sup> երկը: Արևմտյան Հայաստանի մասին խիստ կարևոր տեղեկություններ են պարունակում XVII դարի մյուս ուղեգիր-պատմագիրների՝ Քյաթիբ Չելեբիի<sup>7</sup> և Էվլիյա Չելեբիի<sup>8</sup> աշխատությունները:

<sup>3</sup> Belin M., Journal Asiatique sixieme serie, t. XV, 1870, p. 254-288.

<sup>4</sup> Սաֆրաստյան Ա., Օսմանյան կայսրության վարչական բաժանումը XVII դարում (պատմական ակնարկ), Արևելագիտական ժողովածու, հ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 285-301:

<sup>5</sup> Անասյան Հ., XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1961, էջ 15-20: Ricaut P., Histoire de l'etat present de l' Empire Ottoman trad. de l'anglois par Briot, II<sup>e</sup> ed., Paris, chez Sebastien Mabre. 1670, p. 542-544.

<sup>6</sup> Тверитинова А. С., Ученые записки Института Востоковедения, т. VI, Москва-Ленинград, 1953, с. 240-244.

<sup>7</sup> Քյաթիբ Չելեբի, Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, թարգմանություն թուրքական բնագրերից, ներածական ակնարկներով, ծանոթագրություններով և հավելվածով, կազմեց Ա. Սաֆրաստյան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., հ. Բ, Երևան, 1964 էջ 7-102:

<sup>8</sup> Էվլիյա Չելեբի, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. 4, Թուրքական աղբյուրներ, հ. Գ, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Ա. Խ. Սաֆրաստյանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., հ. Գ, Երևան, 1967:

Արևմտյան Հայաստանում օսմանյան իշխանությունների վարչական բաժանումների քաղաքականությանն անրադարձել է նաև Ե. Սարգսյանը<sup>9</sup>:

Հարցի պատմության ուսումնասիրման համար արժեքավոր աղբյուր են նաև օսմանյան Թահիրի դավթարները (**Tahrir defterleri**)՝ «Աշխարհագիր մատյանները», որոնց գրանցումները վերաբերում են կայսրության ժողովրդագրությանը, բնակչության տեղաշարժերին, տեղանուններին, հարկային քաղաքականությանը, ինչպես և վարչական բաժանումներին: Դավթարներ էին կոչվում Օսմանյան կայսրության և նրանից առաջ սելջուկյան տիրապետության տակ գտնվող երկրներում հայտնի գրանցման մատյանները, որոնք կենտրոնական իշխանության հրամանով և հսկողությամբ պարբերաբար կազմվում էին հատուկ հաշվառման միջոցով: Աշխարհագիր մատյաններն ստեղծվում էին անմիջապես՝ նոր գրավված տարածքներում հաշվառումներ կատարելուց հետո: Հաշվառումը բնակչության և հողի համընդհանուր գրանցումն էր: Դավթարները կազմվում էին ըստ վարչական միավորների՝ սանջակների, կազանների և նահիյեների<sup>10</sup>:

Սույն հոդվածում, XVI դարի «Աշխարհագիր մատյանների»<sup>11</sup>, ավելի ուշ՝ XIX դարում կազմված «Տարեգրքերի» (**Salname**)<sup>12</sup> գրանցումների և զուգահեռ աղբյուրների հիման վրա, քննության ենք ենթարկում կայսրության՝ Տրապիզոնի սանջակում իրականացրած վարչական բաժանումների քաղաքականությունը և կառավարման մարմինների առավել կարևոր գործառնությունները:

---

<sup>9</sup> Саркисян Е. К., Политика османского правительства в Западной Армении, изд-во АН АССР, Ереван, 1972, с. 17-24.

<sup>10</sup> Օսմանյան աշխարհագիր մատյանների մասին տես Լ. Սահակյան, Բարձր Հայքի Բարբերդ, Սպեր, Դերջան գավառների տեղանուններն ու ժողովրդագրությունը XVI դարի օսմանյան աշխարհագիր մատյաններում, Երևան, 2007:

<sup>11</sup> Թուրք աղբյուրագետների լատինատառ տառադարձությամբ հրապարակած այդ նյութերն են՝ Gökbilgin T., XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi, "Belleten", Ankara, Cilt: XXVI, Sayı, 1024 Nisan, 1969. Bostan M. H., XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

<sup>12</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi (1869-1904), 1-22 cilt. Hazırlayan K. Emiroğlu, Ankara, 1993-2009.

Ինչպես հայտնի է, սկզբնական շրջանում կայսրության հիմնական վարչական մեծ միավորը **սանջակն** էր (գավառ), որը հաճախ կոչվել է **լիվա**<sup>13</sup>: XIV դարի վերջին սանջակների միավորումը բերում է ավելի խոշոր վարչական մարմնի՝ **բեյլերբեյլիկի** կամ **էյալեթի** (նահանգ) առաջացմանը: XVII դարում կայսրության տարածքային աճի հետևանքով էյալեթների թիվը հասնում է 34-ի<sup>14</sup>: Օսմանյան վարչական բաժանումներն ու տարբեր գերատեսչությունների ստեղծումն անմիջականորեն փոխկապակցված միջոցառումներ էին:

Օսմանյան կայսրության վարչական բաժանումներն անքակտելիորեն կապված էին հողային, զինվորական, դատակրոնական պետական կառույցների հետ: Ռազմաավատական կառավարման շղթան՝ **թինարատերերից** մինչև **սանջակբեյ** ու ավելի բարձր՝ **բեյլերբեյ**, ենթարկվում էին մեծ վեզիրին: Այս համակարգին զուգահեռ ծնավորվում էին **ֆինանսահարկային** և **քաղիության** (**քաղի**՝ դատավոր), այսինքն՝ մահմեդական դատակրոնական կառույցները: Ֆինանսական գերատեսչությունը ղեկավարում էր **բաշդեֆթերդարը**: Վերջինս պետական գանձարանի ղեկավարն էր, սուլթանական ամենաազդեցիկ պաշտոնյաներից մեկը: Նա ևս ենթարկվում էր մեծ վեզիրին, սակայն ուղղակիորեն, առանց միջնորդավորման, իսկ **քաղին**՝ շեյխ-ուլ-իսլամին, որն օսմանյան աստիճանակարգում հավասար էր մեծ վեզիրին: **Քաղիների** կառավարման շրջանները՝ **քաղդլըքները**, որոնք կոչվում էին նաև **կազաներ**<sup>15</sup>, հաճախ չէին համընկնում ռազմավարչական շրջանների հետ: Այդպիսի պետական վարչական կառույցը խոչընդոտում էր տեղական անջատողականությանը և նպաստում կենտրոնական իշխանության ամրապնդմանը:

<sup>13</sup> «Լիվա» արաբերեն նշանակում է նաև «դրոշ»:

<sup>14</sup> Орешкова С. Ф., Государственная власть и некоторые проблемы формирования социальной структуры османского общества. Османская империя. Система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы, изд-во «Наука», Москва, 1986, с. 13.

<sup>15</sup> Gökbilgin T., նշվ. աշխ., էջ 293:

Թուրք աղբյուրագետ Թ. Գյոքբիլգինի հրատարակած աշխարհագիր մատյանների գրանցումների համաձայն Տրապիզոնում առաջին աշխարհագիրներն անցկացվել են սկսած Սելիմ Առաջինի (Յավուզ-Ահեդ) ժամանակաշրջանից (1515թ., հ. 921թ.): 1461թ. օսմանյան նվաճումից հետո Տրապիզոնն իր շրջակայքով երկար ժամանակ ունեցել է **սանջակի** կարգավիճակ: Այն կառավարվում էր **սանջակբեյի**, հատուկ պաշտոնյաների՝ **քադիների** և **հրամանատարների**, ամրոցներում՝ **դիզդարների** (բերդապահների) և **սուբաշիների**<sup>16</sup>, **գաիմների** և **էմիրների** (**ումերա** կառավարիչ), **ալայ բեյերի**<sup>17</sup>, **մուհաիրբաշների**<sup>18</sup> միջոցով:

Օսմանյան աշխարհագիր մատյանների գրանցումները ցույց են տալիս, որ Տրապիզոնի սանջակը Սելիմ Առաջինի կառավարման առաջին տարիներին միանում է «**Փոքր Ռումի էյալեթին**» (**“Eyalet-i Rumiye-i Sugra”**): Դեռևս XV դարում Ռումի էյալեթի կազմի մեջ մտել են **Ամասիայի**, **Թոքաթ-Սվասի** (իմա՝ **Եվդոկիա-Սեբաստիա**), **Սոնիսա Նիքսարի** (իմա՝ **Նոր Կեսարիա**), **Շարքը-Գարահիսարի**, **Ջանիքի** (իմա՝ **Ճանիք**) լիվաները: Այս էյալեթը հաճախ կոչվել է նաև «**Հին Ռումի վիլայեթ**» (**“Vilâyet-i Rum-i Kadîm”**): Նրա հինգ լիվաներում կար 28 **կազա** կամ, որ նույնն է՝ **քադիության** շրջան<sup>19</sup>:

Հետագայում Սելիմ Ահեդն էյալեթին բռնակցում է նոր շրջաններ՝ Տրապիզոնի լիվան՝ իր 8 քադիությամբ, **Քենախի** (իմա՝ **Կամախ**) լիվան՝ իր 2 քադիությամբ, **Քայբուրդի** (իմա՝ Բաբերդ) լիվան՝ իր 3 քադիությամբ, Մալաթիայի լիվան՝ իր կազաներով, Դիվրիդի (իմա՝ Տևրիկ)-Դարենդեի լիվան՝ իր 2 քադիությամբ: XVI դարի առաջին կեսին պատկանող աշխարհագիր մատյաններում «**Հին**

<sup>16</sup> **Սուբաշի**-սուբաշիի հրամանի տակ էին գտնվում գլխավոր գիշերապահ և անվտանգության ուժերը:

<sup>17</sup> **Ալայ բեյ**-ազատ թիմարատեր, սիպահիների ղեկավար, որը գտնվում էր սանջակբեյի հրամանատարության տակ:

<sup>18</sup> **Մուհաիրբաշ**-լիազորված անձ, որը դատարան էր կանչում քրեական հանցագործներին, ինչպես նաև առևտրային կամ կենցաղային վեճեր ունեցողներին:

<sup>19</sup> Gökbilgin T., XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi, s. 293-294.

**Ռումի վիլայեթը» («Vilâyet-i Rum-ı Kadîm»)**, տարածքային նոր միավորներ ձեռք բերելով, գրանցվել է որպես **«Նոր Ռումի վիլայեթ» («Vilâyet-i Rum-ı Hâdis»)**<sup>20</sup> և էյալեթի կազմում արդեն կար 43 կազա, 42 թիմար, 46 ամրոց<sup>21</sup>:

Ա. Սաֆրաստյանի հրատարակած Այնի Ալի Էֆենդիի և Ֆերիդ-դուն Բեյի XVII դարի Օսմանյան կայսրության վարչական բաժանումների ցուցակում Ռումի<sup>22</sup> էյալեթը կրկին հիշվում է **Փոքր Ռումի էյալեթ՝** նոր լիվաների (սանջակ) հավելումներով: Այն չպետք է շփոթել Օսմանյան կայսրության եվրոպական մասի Ռումելիի էյալեթի հետ: XVII դարում **Փոքր Ռումի էյալեթի** կազմում էին *Սվազի (Սեբաստիա), Ամասիայի, Չորումի, Բոզոքի, Դիվրիկի (Տևրիկ), Զանիքի (Ճանիք) և Արաբկիրի* սանջակները: Շարքը Գարահիսարի սանջակը դուրս էր եկել Ռումի էյալեթի կազմից և մտել 1535թ. ստեղծված Էրզրումի էյալեթի ենթակայության տակ<sup>23</sup>:

Նույն թվականին Տրապիզոնի սանջակը ևս դուրս է գալիս Ռումի էյալեթից և միավորվում **Էրզրումի** էյալեթին<sup>24</sup>: Թուրք պատմաբան Մ. Բոսթանը ենթադրում է, որ Տրապիզոնն իր այս վարչական կարգա-

<sup>20</sup> Gökbilgin T., նշվ. աշխ., էջ 294:

<sup>21</sup> Gökbilgin T., նշվ. աշխ., էջ 295:

<sup>22</sup> Ռում նշանակում է հույն, թուրքերենում ունեցել է մի քանի նշանակություն: Միջին Ասիայում և նույնիսկ Թուրքիայում ապրող որոշ ժողովուրդներ օսմանյան թուրքերին անվանում էին ռում (օրինակ՝ Իկոնիայի սուլթանությունը կոչում էին նաև Ռումի սուլթանություն): Հռոմեական կայսրության երկու մասի բաժանվելուց հետո Բյուզանդական կայսրությունը կոչվել է Ռումերի երկիր: Հետագայում Ռումի երկիր (Ռումելի) է կոչվել նաև Օսմանյան պետության եվրոպական մասը: Համաձայն թուրքական աղբյուրների՝ Սվազ քաղաքը և վիլայեթը նույնպես կոչվել են «Ռումի» կամ «Ռում-ի սուդրա»՝ Փոքր Ռում (Տե՛ս Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, հ. Բ, էջ 260):

<sup>23</sup> Սաֆրաստյան Ա., Օսմանյան կայսրության վարչական բաժանումը XVII դարում (պատմական ակնարկ), Արևելագիտական ժողովածու, հ. 1, էջ 296:

<sup>24</sup> Kunt M., Sancaktan Eyalete, İstanbul, 1978, s. 128. Emecen F. M., Trabzon Eyaletinin Batı Sınırı, Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s. 160-161.

վիճակը պահպանել է մինչև 1580թ<sup>25</sup>: Սակայն Թ. Գյոքբիլգինն այն կարծիքին է, որ Տրապիզոնի սանջակը մինչև XVI դարի վերջը եղել է «Նոր Ռումի վիլայեթի» («*Vilâyet-i Rum-ı Hâdis*») կազմում<sup>26</sup>:

1486թ. «Մանրամասն թիմարային մատյանի» գրանցումից պարզվում է, որ Տրապիզոնի սանջակի մեջ մտել են Տրապիզոնի կազային ենթակա *Աբջաաբադի* (իմա՝ *Պլատանա*), *Յոմուրայի* (իմա՝ *Ղուրանա*), *Սուրմենեի* (իմա՝ *Սև գետ*), *Մաչկայի* նահիյեները, ինչպես նաև՝ *Օֆի* (իմա՝ *Ուփիոս*), *Ռիզեի*, *Թորուլի* (իմա՝ *Արդասա*), *Աթինայի* (այժմ՝ *Փազար*), *Համշենի*, *Արհավլիի կամ Լազի*, *Քուրթունի* (իմա՝ *Քորթուն*) և *Գիրեսունի* (*Կերասուն՝ հնում Փառնակիա*) կազաները<sup>27</sup>: Այս կազաները մատյաններում գրանցվել են նաև որպես քաղիության շրջաններ<sup>28</sup>:

Վերոնշյալ վարչական միավորների մի մասը տարբեր ժամանակներում եղել է Հայասայի, Վանի, Փոքր Հայքի թագավորությունների կազմում, որոշ մասն էլ համընկնում է Մեծ Հայքի Բարձր Հայք, Տայք աշխարհների տարբեր հատվածներին: Այս տարածագոտին հայ ժողովրդի բնօրրաններից է և դեռևս վաղնջական շրջաններից հայտնի էր իր հայաիոծ բնակավայրերով: Հույն աշխարհագրագետ Ստրաբոնի վկայությամբ Տրապիզոնից մինչև Կերասուն հսկայական հատվածը մտել է Փոքր Հայքի հայկական թագավորության մեջ. «Փոքր Հայքը բավական բերրի երկիր է: Ծովաց նման սա էլ ունեցել է միշտ իր բնիկ իշխանները, որոնք մերթ Մեծ Հայոց բարեկամներն էին և մերթ ինքնագլուխ: Իրենց հնազանդ էին Խաղտիք և Տիբարենները, այնպես որ իրենց իշխանությունը տարածվում էր մինչև Տրապիզոն և Փառնակիա»<sup>29</sup>:

<sup>25</sup> Bostan M. H., նշվ. աշխ., էջ 21:

<sup>26</sup> Bostan M. H., նշվ. աշխ., էջ 27, 31, 34, 35, 36, 39, 41, 42, 44:

<sup>27</sup> Gökbilgin T., նշվ. աշխ., էջ 293-294:

<sup>28</sup> Bostan M. H., նշվ. աշխ., էջ 26-27:

<sup>29</sup> Ստրաբոն, քաղեց և թարգմանեց Հ. Աճառյանը, Երևան, 1940, էջ 75: Տե՛ս նաև Ադոնց Ն., Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1987, էջ 80-81: Ադոնց Ն., նշվ. աշխ., էջ 105, 190: Սև ծովի հարավային առափնյակի և Հայաստանի ու հայության հնագույն առնչությունների մասին տե՛ս նաև Վարդանյան Ս., Պատմական

XVI դարում Տրապիզոնի սանջակի սահմաններն արևելքում հասնում էին մինչև Մափավրի կազան. այն համապատասխանում է ներկայիս Ռիզեի նահանգի մեջ մտնող Չայելի գավառին: Սանջակի արևմտյան սահմանը ձգվում էր մինչև Օրդուի կազայի Շենսեդդինի (Բուլանջակ) նահիյեն, հարավում Օրդուի կազայի մեջ մտնող Քըրուկ-իլին, Շարքը Գարահիսարի սանջակի Ալուջարա և Շիրյանի (Շիրան) նահիյեն, Բայբուրդի (իմա՝ Բաբերդ) սանջակին ենթակա Քովանս-Քալեի, Յաղմուրդերեսի, Բայբուրդի, Քաբահորի և Իսփիրի (իմա՝ Սպեր) նահիյեները<sup>30</sup>, ինչպես նաև մինչև Լիվանեի սանջակը (այժմ՝ Յուսուֆելի) և Արդվինի հարավային շրջանները: Հյուսիսում սահմանակից էր Սև ծովին<sup>31</sup>: Թ. Գյոքբիլգինը տալիս է հետևյալ նկարագիրը. «...սահմաններն, ինչպես հնում էր, ձգվում էին Ռումի էյալեթի կազմում մնացած Զանիք (Սամսուն)՝ ներառելով Սև ծովի ողջ արևելյան ափերը»<sup>32</sup>: Փաստորեն, Տրապիզոնի սանջակի կազմում էին ներկայիս Թուրքիայի Հանրապետության համանուն նահանգի բոլոր գավառները, ինչպես նաև այսօրվա Գիրեսունի կենտրոնական կազայի և Քեշափի, Դերելիի, Քարաբուլուքի, Յաղլըդերեի, Գողանքենթի, Չանաքչըի, Էսփիյեի, Թիրեբուլուի, Գյորելեի (իմա՝ Գուրիա) և Էյնեսիլի գավառները, այսօրվա Գյումուշխանեի նահանգի Քուրթուն և Թորուլ գավառները, Ռիզեի նահանգի բոլոր գավառները:

Մինչև Բաթումի սանջակի հիմնումը (1556թ.), աշխարհագիր մատյանների գրանցումներում այսօրվա Փազար և Չամլիհենձին, Արդաշեն, Ֆընդըքըլ գավառները, Արդվինի նահանգի Արիափի և Խոպա գավառները ևս մտնում էին Տրապիզոնի սանջակի կազմի մեջ: **Գոնիոյի** նահիյեն նույնպես ենթարկվել է Տրապիզոնի սանջակին:

---

ակնարկ, Չայն համշենական, գիրք 4-րդ, Երևան, 1999, էջ 7-15: Տե՛ս նույնի՝ Կոնստանդին համշենահայերի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, էջ 9-18:

<sup>30</sup> Miroğlu İ, XVI . Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul, 1975. (Տե՛ս գրքում գետեղված քարտեզը):

<sup>31</sup> Bostan M. H., նշվ. աշխ., էջ 48:

<sup>32</sup> Gökbilgin T., նշվ. աշխ., էջ 294:



XVI դարի երկրորդ կեսին Տրապիզոնի սանջակի սահմանները կրում են մասնակի փոփոխություններ: *Աթինայի, Համշենի (Փազարհենձիհի և Չամլըհենձիհի), Արհավլի* կազաները և **Գոնիոյի** նահիյեն<sup>33</sup> միացվում են նորակազմ Բաթումի սանջակին, որը մոտ էր Գորելին (Գուրիա)<sup>34</sup>:

### *Տրապիզոնի նահանգի (էյալեթի) ստեղծումը*

1581թ. «Ընդարձակ» և «Համառոտ» մատյանների գրանցումներում Տրապիզոնն արձանագրվել է որպես Բաթումին ենթակա սանջակ և այդ կարգավիճակը պահպանել մինչև XVII դարի սկիզբը, երբ այն սկսում է հիշատակվել որպես բեյլերբեյություն: Այնը Ալի էֆենդին 1609/1610թ. (հիջ. 1018) երկում նշում է, որ Տրապիզոնի և Բաթումի սանջակների միավորումով կազմավորվում է **Տրապիզոնի բեյլերբեյությունը**<sup>35</sup>: 1632-1641թթ. դավթարային գրանցումներում այս վարչական միավորը որոշ ժամանակ զուգահեռաբար անվանվել է և՛ **Բաթումի**, և՛ **Տրապիզոնի բեյլերբեյություն (էյալեթ)**<sup>36</sup>: 1650 թվականից ի վեր՝ այն արդեն հայտնի էր միայն Տրապիզոնի էյալեթ անունով<sup>37</sup>:

<sup>33</sup> 1878թ. Բեռլինի պայմանագրով Գոնիոյի նահիյեն անցնում է Ռուսաստանին (Bostan M., նշվ. աշխ., էջ 35-40, 48-49): 1877-78թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո կնքված 1878թ. Բեռլինի պայմանագրով Արդահանը, Կարսը և Բաթումի սանջակը, որի մեջ մտնում էր նաև Գոնիոյի նահիյեն, անցնում են Ռուսական կայսրությանը: Պայմանագրի մասին մանրամասն տես Կրակոսյա Ջ., Буржуазная дипломатия в Армении (70-ые годы XIX века), Ереванский Государственный Университет, Ереван, 1981, с. 132, 145-148, 154, 156, 213-215, 226, 265.

<sup>34</sup> Բյաթիբ Չելեբի, Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, էջ 53:

<sup>35</sup> Ayn Ali Efendi, Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezamîn-i Defter-i Dîvân, İstanbul, 1979, s. 28-29. Տես նաև Tuncer H., Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimâtı, Ankara, 1964, s. 26, 35.

<sup>36</sup> Bostan M., նշվ. աշխ., էջ 22-23:

<sup>37</sup> Şahin İ., “Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle”, Tarih Dergisi, sayı 32, İstanbul, s. 909.

XVII դարի թուրք տարեգիր Քյաթիբ Չելեբիի «Ուղեգրությունը» ևս փաստում է, որ հիշյալ սանջակների միավորումով կազմվել է բեյլերբեյություն<sup>38</sup>, որի մեջ մտել է նաև **Քունիայի** (իմա՝ **Գոնիո**) սանջակը<sup>39</sup>: Այս սանջակը գտնվում էր Վիրքի սահմանի մոտ, գյուղաքաղաք էր, ուներ ծովեզրյա մի բերդ, որի մոտակայքում՝ Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևմուտքով հոսող Ճորոխ գետը թափվում էր Սև ծով: Կազաներն էին **Աթինան, Էրիսին, Սուլեն, Վիհեն** (իմա՝ **Վիչե<Վիտե**)<sup>40</sup>:

Ըստ Քյաթիբ Չելեբիի՝ Տրապիզոնի էյալեթն ուներ 14 բերդ, 404 կըլը<sup>41</sup>, թեզքերեով և առանց թեզքերեի 54 գեամեթ<sup>42</sup>, 398 թիմար, ջեբելուներով<sup>43</sup> միասին 700 զինվոր<sup>44</sup>: Նա գրում է. «Այս էյալեթի երկարությունը 5-6 օրագնաց է, լայնությունը՝ երեք օրագնաց: Հսկա և դժվարանցանելի լեռներն իրենցից ներկայացնում են մի մեծ լեռնաստան, որի կարևոր մասը ընկած է ծովեզրյա շրջանում: Այս լեռները ծածկված են անծայրածիր անտառներով:... Կազաներն են՝ **Էթեկբան, Երդուլը, Ալչակալան, Էրիսուհը, Օֆը, Փլադանան** (իմա՝ **Պլատանա**), **Թրիպուլին** (իմա՝ **Տրիպուլի**), **Ռեհվեն, Սուրմենեն, Թուրը, Գիրասունը** (իմա՝ **Կիրասուն**), **Քեշաբը, Քորթունը, Քունիեն, Մազկեն, Մայիրը, Մավերին, Յովաբուլին** (այլ անունով՝ **Քորեյլե**) և **Լեջեն**»<sup>45</sup>: Ինչպես

<sup>38</sup> Քյաթիբ Չելեբի, «Ջիհան նյումա», Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, հ. Բ, էջ 50:

<sup>39</sup> 1554թ. Տրապիզոնի սանջակին ենթակա Արհավիի կազան կազմված էր չորս նահիյեից՝ Լազ, Քոնիյե

(Գոնյե), Արհավի և Իսքելե:

<sup>40</sup> Քյաթիբ Չելեբի, «Ջիհան նյումա», էջ 52:

<sup>41</sup> **Քըլըզ** (**կըլըզ**)-բառացի նշանակում է սուր, թուր: Օսմանյան կայսրությունում ֆեոդալական հողաբաժինների (թիմար և գեամեթ) սփսիսիների կողմից ռայաներին մշակելու տրվող հողերի երեք կամ հինգ հազար ակչեի եկամուտը կոչվում էր քըլըզ:

<sup>42</sup> **Թեզքերեով** թիմարներին բերաթները տրվում էր Ստամբուլից, իսկ առանց թեզքերեի թիմարները բեյլերբեյի կողմից ավելի փոքր եկամտի գումարով տրվող թիմարներն էին:

<sup>43</sup> **Ջեբելու** էին կոչվում թիմարի և գեամեթի տերերի սեփական միջոցներով զինված պատերազմի ուղարկվող հեծյալ զինվորները:

<sup>44</sup> Քյաթիբ Չելեբի, «Ջիհան նյումա», էջ 50:

<sup>45</sup> Նույն տեղում:

հետևում է Քյաթիբ Չելեբիի այս տեղեկություններից, XVII դարում Տրապիզոնի էյալեթը վերակազմավորվել է, իսկ կազաների թիվը՝ ավելացել։ Այդ կազաների անուններն էլ մասամբ գրանցված են աղձատված, հնչյունական որոշակի շեղումներով, թորուլը՝ թուրլ, Մափավրին՝ Մավերի, Գոնիոն՝ Քունիյե, Պլատաման՝ Փլադանա։

Այս էյալեթի մասին արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում նաև XVII դարի օսմանցի ուղեգիր Էվլիյա Չելեբին։ Ըստ նրա՝ Տրապիզոնը (Թերեբ-էֆզունի) Ռումի երկրի սանջակներից էր, իսկ Տրապիզոնի էյալեթը բաղկացած էր *Տրապիզոն, Գյունուշխանե, Մախչա (իմա՝ Մաչկա), Ռիզե, Գյունիա* (իմա՝ Գոնիո) սանջակներից<sup>46</sup>։ Էյալեթն ուներ 454 քըլլը, ջեբեյուների հետ միասին՝ 1850 զինվոր<sup>47</sup>։ Նույն աղբյուրում մի քանի էջ հետո, որպես Տրապիզոնի սանջակներ են հիշատակվում *Խանջան, Ստորին Բաթունը, Վերին Բաթունը, Գունիան և Տրապիզոնը*։ Փաշան նստում էր Տրապիզոնում։ Էյալեթն ուներ *թիմարի դեֆթերդար*<sup>48</sup>, *դեֆթերի քեթխուդա*<sup>49</sup> և *չավուշների էմին*<sup>50</sup>։ Ջեբեյուների հետ միասին այնտեղ կար 1800 «անվանի զինվոր», իսկ «փաշայի ջեբեյուները 1000 քաջերից են կազմված»։ Փաշան *ալայի բեյի, չերիբաշիի և յուզբաշիի* հետ միասին ընդամենն ուներ 3000 զինվոր։ Պատերազմի ժամանակ այդ բոլոր զինվորները զինված հավաքվում են փաշայի և *ալայի բեյի* դրոշակի տակ։ Չներկայացած զինվորի զեամեթը ուրիշին է տրվում<sup>51</sup>։ Տրապիզոնի սանջակում կար 43 զեամեթ, 328 թիմար, Բաթունի սանջակում 5 զեամեթ, 72 թիմար<sup>52</sup>։

Նույն դարի մեկ այլ թուրք պատմագիր Մյունեջջիմ Բաշին, խոսելով Արմենիա երկրի<sup>53</sup> մասին, նշում է, որ **Տրապիզոնն Արմենիա-**

<sup>46</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., էջ 26։

<sup>47</sup> Նույն տեղում, էջ 31։

<sup>48</sup> Թիմարի դեֆթերդար-թիմարների հաշվետար պաշտոնյա։

<sup>49</sup> Դեֆթերի քեթխուդա-էյալեթի ամբողջ հաշիվների կառավարիչ։

<sup>50</sup> Չավուշների էմին-դիվանում և արքունիքում ծառայող կրտսեր սպաների հաշվառում անցկացնող պաշտոնյա։

<sup>51</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., էջ 41։

<sup>52</sup> Նույն տեղում։

<sup>53</sup> Տես Մյունեջջիմ Բաշի, Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, հ. Բ, Երևան, 1964, էջ 183։

յի սևծովյան նավահանգիստն է<sup>54</sup>: Մեզանում Արմենիա երկրի մասին այս խիստ ուշագրավ տեղեկությունը մեկնաբանության չի արժանացել: Ավելորդ չենք համարում ամբողջությամբ մեջբերել Արմենիա վիլայեթի (երկրի) սահմանների և կարևոր քաղաքների նկարագրությունն ըստ Մյունեջիմ Բաշիի:

*«Արմենիայի վիլայթը մեծ է: Նրա Արևմտյան կողմը Արմեն վիլայթն է, արևելյան և հարավային կողմը՝ Արանի և Ադրբեջանի սահմաններն ու Զիզիրեի մի քանի քաղաքներն են: Հյուսիսային կողմը նորից Արանի սահմաններն են: Այս երկրի մեծ մասը, լեռնային լինելով, բաժանվում է երեք մասի: Մի մասը՝ Գալիգա, Շիմշադ և սրանց հարակից սահմաններն են, մյուս մասը՝ Հեզրան և Բաբի Ալան քաղաքներն ու դրանց միջև ընկած տարածությունը: Երրորդ մասը՝ Բերդան, Բաբ Էլ-Էբվաբը և հարակից մասերը: Ուրիշներն այս [երկիրը] բաժանում են չորս մասի, որից մի մասը Բելզան և Շիրվանն է և դրանց միջև ընկած տարածությունը: Մի մասը Մեզրանն է, որ Թիֆլիս է կոչվում, և Ֆիրուզ Աբադի ու Լեկեզի գավառները: Հաջորդ մասը՝ Սիրխանն (իմա՝ Սիսականը - Լ. Ս.) ու Նախիջևանն են, իսկ մյուս մասը՝ Խըրդ Բըրթը (իմա՝ Խարբերդը - Լ. Ս.), Ախլաթը, Էրզրումը և նրանց հարակից մասերը: Այս գավառներից ամեն մեկում անկախ վալիներ [կուսակալներ] են իշխում»<sup>55</sup>:*

Որպես Արմենիայի կարևոր քաղաքներ՝ թուրք պատմագիրը հիշատակում է **Երզնկան, Մուշը, Էզինը (իմա՝ Էրզրում), Մելազջերդը (իմա՝ Մանազկերտը), Բիթլիսը, Ախլաթը, Արձնը, Ոստանը, Շիրվանը և Ղեբիլը (իմա՝ Ղվինը), որը մայրաքաղաք էր**<sup>56</sup>: Արմե-

<sup>54</sup> Մյունեջիմ Բաշի, նշվ. աշխ., էջ 199-200:

<sup>55</sup> Մյունեջիմ Բաշի, նշվ. աշխ., էջ 199:

<sup>56</sup> Արաբական և թուրքական աղբյուրներում Ղվին տեղանունն աղճատվել է և գրանցվել է մի քանի ձևերով՝ Ղեբիլ, Ղուին, Ղվին, Ղաբիլ, Ադաբին, Ղուվիյ, տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 68: Վարդանյան Ս. Հայաստանի մայրաքաղաքները, Երևան, 1995, էջ 109:

նիա երկրի սահմանների և քաղաքների մասին գրում է նաև Քյաթիր Չելեբին.

«Համդուլլահը ասում է. Արմենի [Արմենիա] վիլայեթը բաղկացած է երկու մասից՝ Փոքր և Մեծ:... Մեծ Արմենիան Իրանի սահմանների մեջ է մտնում և հայտնի է Թուման Ախլաթ անունով: Սահմաններն են Փոքր Արմենիան, Ռումը, Դիարբեքիրը, Քուրդիստանը, Ադրբեջանը և Արանը: Երկարությունը երգեն էլ Ռումից հասնում է մինչև Սալմաս, իսկ լայնությունը՝ Արանից մինչև Ախլաթի վիլայեթի վերջավորությունը: Մայրաքաղաքը Ախլաթն է: ...Նվաստիս կարծիքով ներկայումս Մեծ Արմենիան բաղկացած է Վանի և Էրզրումի վիլայեթներից, իսկ Փոքր Արմենիան՝ Ադանայի և Մարաշի էյալեթներից: ...Թակվիմ-ալ-Բուլդանում<sup>57</sup> որպես Արմենիայի քաղաքներ են հիշատակված Էլբիստանը<sup>58</sup>, Ադանան, Արձեշը, Ադրբեջանը [Ադրբեջան]<sup>59</sup>, Բիթլիսը, Բարդան, Բիլեկանը, Թիֆլիսը, Ախլաթը, Դեբիլը, Սուլթանիյեն, Սիսը, Թարսուսը, Մալաթիան, Վանը, Ոստանը, Մուշը, երգեն էլ-Ռումը (Էրզրում) և Մալազկերտը»<sup>60</sup> (ընդգծումը մերն է-Լ. Ս.):

Թեև Չելեբիի տված Արմենիա երկրի սահմանների ընդգրկումները թերի են<sup>61</sup>, այդուհանդերձ օսմանյան պատմագրի կողմից Հայաստան երկրի (Արմենիա) անվան ընդունումը ինքնին խոսում է:

Պատմիչների նկարագրություններից պարզորոշ երևում է, որ XVII դարում օսմանյան պաշտոնական պատմագրությունը ճանաչում էր գավթված Մեծ Հայաստանի գոյության փաստը և այն անվանում իր միջազգայնորեն ճանաչված անունով՝ Արմենիա: Իսկ Կիլիկիան՝ Ադանա և Մարաշ էյալեթներով նրանք ընդունում էին որպես Փոքր

<sup>57</sup> «Թակվիմ-ալ-Բուլդանը» արաբ պատմագիր և աշխարհագրագետ Աբուլ Ֆիդայի տարեցույցն է, որը Քյաթիր Չելեբու համար ծառայել է որպես սկզբնաղբյուր (Քյաթիր Չելեբի, Թուրքական աղբյուրներ..., հ. Բ, էջ 258):

<sup>58</sup> Էլբիստան-Ալբիստան, քաղաք Կիլիկիայում, Մարաշ գավառի Ջեյթուն գավառակում:

<sup>59</sup> Ադրբեջան-Ատրպատական:

<sup>60</sup> Քյաթիր Չելեբի, «Ջիհան նյումա», էջ 29-30:

<sup>61</sup> Տե՛ս նաև Փափագյան Ա., Թուրքական վավերագրերը Հայաստանի և հայերի մասին (16-19-րդ դարեր), Երևան, 1999, էջ 122-114, 121-122:

**Հայաստան:** Ինչպես տեսնում ենք, XVII դարում Հայաստանի տարածքի նկատմամբ Անատոլիա կամ Արևելյան Անատոլիա հնարովի տերմինները բնավ չեն օգտագործվել, քանզի դրանք իրականում վերաբերում են Մեծ Հայքից և Փոքր Հայքից արևմուտք ընկած Փոքր Ասիային<sup>62</sup>: Ավելին՝ XVI դարի «Իսլամական աշխարհացույցի» քարտեզում<sup>63</sup> և XVIII-XIX դարերի օսմանյան քարտեզներում նույնպես հստակ նշվում է Հայաստան երկիրը **Էրմենիստան** ձևով և տրվում են նրա սահմաններն ու կարևոր քաղաքները<sup>64</sup>:

Վերադառնալով Տրապիզոնին՝ նշենք, որ այն XVII դարի կեսին ձեռք էր բերել էյալեթի (նահանգի) կազավիճակ, ապա XIX դարում էյալեթը փոխարինվում է վիլայեթ տերմինով, որը պահպանվել է մինչև XX դարի 20-ական թթ.: Հանրապետական Թուրքիայի հռչակումից հետո Տրապիզոնի նահանգը կրկին ենթարկվում է վարչական վերաձևումների:

XIX դարում Տրապիզոնի էյալեթը բաղկացած էր Տրապիզոնի և Գոնիոյի լիվաներից: 1846թ. արված փոփոխություններից հետո Տրապիզոնի էյալեթի կազմում կար հինգ սանջակ՝ **Տրապիզոնի կենտրոնական սանջակը, Շարքը, Գարահիսարի, Ջանիկի, Գոնիոյի**

---

<sup>62</sup> Зорбян А. Н., Орография Армянского нагорья, Ереван, 1979, с. 14-15. Դանիելյան Է., Հին Հայաստանի պատմության հայեցակարգային հիմնահարցերը պատմագրության մեջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2003, N 3, էջ 30-37:

<sup>63</sup> «Իսլամական Աշխարհացույցի քարտեզը» կազմվել է 1570-ական թթ., տրամագիծը 28.5 սմ, պահպանվում է Բողիյան գրադարանում, Օքսֆորդ -Չեռ. օր.317 f9v-10r, տե՛ս Գալջյան Ռ., Հայաստանը համաշխարհային քարտեզագրության մեջ, Երևան, 2005, էջ 148:

<sup>64</sup> Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Սահակյան Լ., Տեղանունների թուրքացումը Օսմանյան կայսրությունում և հանրապետական Թուրքիայում, սեպտեմբերի 11, 2009, տե՛ս նույնի ռուսերեն և անգլերեն տարբերակները, <http://blog.ararat-center.org/?p=284>, <http://blog.ararat-center.org/?p=331>: «Ասիական Թուրքիա» քարտեզը հրատարակվել է 1803/4թ., չափսերը 72x54 սմ, Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն-ՕԻՕՑ 14999.հ. 2(2), f.18, «Միջերկրական շրջան»-ի երկրորդ քարտեզ, չափսեր 80x58 սմ, Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն-ՕԻՕՑ 14999.հ.2(2),f.5., «Օսմանեան երկիր», տրագրվել է 1867, չափսերը, 42x29 սմ, Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն-Maps 42.d.1, f.2, տե՛ս Գալջյան Ռ., նույն տեղում, էջ 226, 240, 246:

և *Բաթումի* սանջակները<sup>65</sup>: 1867թ. Նահանգային կանոնադրության (*Vilayet Nizamnamesi*) նոր վարչական փոփոխությունների համաձայն էյալեթի կազմում էին Տրապիզոնի կենտրոնական, Բաթումի, Ջանիկի և Գյումուշխանեի սանջակները: Գոնիոն և Շարքը Գարահիսարը դուրս էին եկել այս էյալեթի ենթակայությունից, սակայն ավելացել էր Գյումուշխանեի սանջակը: Կենտրոնական սանջակի վեց կազաներն էին *Տրապիզոնի կենտրոնականը, Գիրեսունը (իմա՝ Կիրասուն), Բուջաքը, Ռիզեն, Օֆը և Թրիպոլին (իմա՝ Տրիպոլի)*<sup>66</sup>:

1869թ. կազմված «Տրապիզոնի նահանգի տարեգրքի» (*“Trabzon Vilayeti Salnamesi”*) գրանցման համաձայն նահանգը բաժանվել է չորս՝ *Տրապիզոնի, Ջանիքի, Լազիստանի, Գյումուշխանեի* սանջակների<sup>67</sup>:

Տրապիզոնի սանջակի կազմում ըստ նույն տարեգրքի արձանագրվել են Բուջաքի, Կիրասունի, Ռիզեի, Օֆի, Տրիպոլիի կազաները: Ջանիկի սանջակը բաղկացել է Ունիեի, Չարշամբայի, Բաֆրայի կազաներից: Լազիստանի սանջակի կազմի մեջ են մտել Արհավիի և Լիվանայի (Արդվին) կազաները: Գյումուշխանեի սանջակը կազմվել է Թորուլի, Քելքիթի (Գայլգետ) կազաներից:

1877-78թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո Տրապիզոնի սանջակները վերածակում են, և Ռիզեն դառնում է Լազիստանի սանջակի կենտրոնը<sup>68</sup>: 1880թ. Տրապիզոնի վիլայեթի կազմում կար երեք սանջակ՝ *Տրապիզոնի կենտրոնականը, Գյումուշխանեն և Լազիստանը*: 1888թ. *Ջանիքի* (Սամսուն) մութասարիֆությունը<sup>69</sup> կրկին ստանալով սանջակի կարգավիճակ՝ մտնում է Տրապիզոնի ենթակայության տակ<sup>70</sup>: Այսպիսով, 1890թ. Տրապիզոնի վիլայեթի

<sup>65</sup> Gündüz Ali, Hemsinliler, Dil-Tarih-Kültür, Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği, Yayın No: 2, Ankara, 2002, s. 59.

<sup>66</sup> Նույն տեղում:

<sup>67</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi (1869), cilt 1. Hazırlayan K. Emiroğlu, Ankara, 1993, s. 147.

<sup>68</sup> Gündüz Ali, նշվ. աշխ., էջ. 61.

<sup>69</sup> **Մութասարիֆություն**-1. տիրույթ, 2. սանջակիբեյի պաշտոն, 3. սանջակ՝ այսինքն գավառ:

<sup>70</sup> Ali Gündüz, նշվ. աշխ., էջ 61.

մեջ էին մտնում **Կենտրոնական, Զանիքի, Գյումուշխանեի և Լազիստանի** սանջակները և 22 կազա<sup>71</sup>: 1896թ. Լազիստանի սանջակը կրկին փոփոխության է ենթարկվում և նրա կազաներն են դառնում Ռիզեն, Աթինան և Խոփան<sup>72</sup>

1904թ. Տրապիզոնի նահանգի վերջին **«Սալնամեի»** (Տարեգիրք) համաձայն նահանգի մեջ մտնում էին **Տրապիզոնի սանջակն** իր Կենտրոնական, Օրդուի, Գիրեսունի, Թիրեբոլուի (Տրիպոլի), Գյորելեի, Վաքվը Քեքիրի, Աքչաաբադի, Սյուրմենեի, Օֆի կազաների և տասներեք նահիեների, **Զանիքի սանջակն** իր Սամսունի, Բաֆրայի, Թերմեի, Ունիեի, Ֆաթսայի կազաների և երեք նահիյեների, **Լազիստանի սանջակն** իր Ռիզեի, Աթինայի, Խոպայի կազաների և վեց նահիյեների, **Գյումուշխանեի սանջակն** իր Գյումուշխանեի, Թորուլի, Քելքիթի (իմա՝ Գայլգետ), Շիրանի կազաների և երկու նահիյեների հետ մասին<sup>73</sup>:

1908թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո **Զանիքն**, ստանալով անկախ սանջակի կարգավիճակ, առանձնացվում է Տրապիզոնից և կրկին վիլայեթը վերադառնում է 1880թ. վարչական բաժանման կարգավիճակին: Ինչպես ցույց են տալիս թուրքական աղբյուրները, 1907թ. վերջին Տրապիզոնի վիլայեթում գրանցվել է 49, 1911թ.՝ 39 նահիյե (գյուղախումբ): 1918-1919թթ. **Տրապիզոնի կենտրոնական սանջակի** մեջ մտնում էին Օրդուի, Գիրեսունի, Տրիպոլիի, Գյորելեի, Վաքվը Քեքիրի, Աքչաաբադի, Մաչկայի, Սուրմենեի (իմա՝ Սև գետ) կազաները, **Լազիստանի** սանջակի կազաներն էին Ռիզեն, Աթինան և Խոպան, **Գյումուշխանեի սանջակը** բաղկացած էր Շիրանի, Թորուլի, Քելքիթի (Գայլգետ) կազաներից<sup>74</sup>:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեին կազմված Տրապիզոնի շրջանային (ավան, գյուղախումբ) կազմակերպությունների **«Ընդհանուր վարչական ներքին գերատեսչության»** (İdare-i

<sup>71</sup> Ali Gündüz, Hemşinliler, Dil-Tarih-Kültür, Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği, s. 58.

<sup>72</sup> Ali Gündüz, նշվ. աշխ., էջ 59.

<sup>73</sup> Trabzon Vilayeti Salnamesi (1904), cilt 22. Hazırlayan K. Emiroğlu, Ankara, 2009, s. 871-873.

<sup>74</sup> A. Yüksel, Doğu Karadeniz Araştırmaları, Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 17.



Սոմմիյե Դահիլիե Մյծմրիյեթի) գրանցումների համաձայն Տրապիզոնի կենտրոնական կազան բաղկացած էր երեք (*Յոմուրա, Շարլը, Թոնյա*), Գիրեսունի կազան երեք (*Աքքոյ, Քեշաք, Փիրազիզ*), Օրդուի կազան՝ հինգ (*Բոլամա, Փերշեմբե, Հաքսամանա, Այրասղը, Ուլուբեյ*), Լազիստանի սանջակը՝ յոթ (*Արհավի, Քուրա-ի Սեբա*<sup>75</sup>, *Վիչե* (իմա՝ *Վիժե*), *Քարադերե, Մափավլոի, Արդաշեն, Համշեն*), Գյումուշխանեի սանջակը՝ վեց (*Քուրթուն, Յաղմուրդերե, Քոնասա* (իմա՝ *Քովանսա*), *Քորում, Հարդիշ, Բյոսե*) նահիյեներից, ընդհանուր առմամբ 24 նահիյե: Այս կարգավիճակը պահպանվել է մինչև 1918թ.<sup>76</sup>:

Այսպիսով՝ Տրապիզոնի նահանգը պարբերաբար ենթարկվել է վարչական վերաձևումների, տարբեր ժամանակներում ունենալով տարածքային տարբեր ընդգրկումներ, որը օսմանյան կանխամտածված վարչական քաղաքականություն էր:

Գրավյալ տարածքներում ռազմավարչական միավորների ստեղծման և վարչական կառույցներում բացառապես մահմեդական պաշտոնյաների նշանակման միջոցով միաժամանակ ապահովվում էին քրիստոնեաբնակ շրջաններում մահմեդական տարրի ներմուծումը, ռազմաավատական հարաբերությունների ամրապնդումը և հարկային կեղեքիչ քաղաքականության գործադրումը:

Այսպիսի կառավարման համակարգի հիմնումը և վարչական բաժանումների քաղաքականության կիրառումը մի կողմից ավելի արդյունավետ էին դարձնում նորանվաճ տարածքների պետական վերահսկողությունը, մյուս կողմից՝ բացառում էին քրիստոնյաների համախմբված միատարր ապրելու հնարավորությունը՝ նպատակ ունենալով և պայմաններ ստեղծելով նրանց իսլամացման և թուրքացման համար:

---

<sup>75</sup> **Քուրա-ի Սեբա**-օսմաներենից թարգմանաբար նշանակում է «յոթ գյուղ»: Վնունից դատելով՝ նահիյեն հավանաբար բաղկացած էր յոթ գյուղից:

<sup>76</sup> A. Yüksel, Doğu Karadeniz Araştırmaları, Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 17-18.